

Volmiddeleeuwse landelijke bewoning in de (zand)leemstreek van Oost-Vlaanderen (België)

Ewoud Deschepper

Promotor: Prof. Dr. Wim De Clercq

Universiteit Gent – Vakgroep Archeologie

Contact: ewoud.deschepper@ugent.be en w.declercq@ugent.be

ABSTRACT

Tussen 2007 en 2014 zijn in de (zand)leemstreek van Oost-Vlaanderen (België) vijf archeologische sites opgegraven die volmiddeleeuwse gebouwplattegronden aan het licht hebben gebracht. In deze paper zullen deze gebouwen geanalyseerd worden naar constructiewijze en zal er vergeleken worden met zandig Vlaanderen. Daar is het type ‘drieschepig met ruime middenbeuk’ dominant in de huizenbouw tijdens de Volle Middeleeuwen. We zullen zien dat de drieschepige gebouwen uit de (zand)leemstreek van Oost-Vlaanderen tot hetzelfde type behoren. Voor de twee- en éénschepige gebouwen daarentegen is het beeld heel wat minder duidelijk.

Keywords

Volle Middeleeuwen, gebouwplattegronden, Oost-Vlaanderen, (zand)leembodem.

INLEIDING

De laatste jaren is er door de intercommunale SOLVA (StreekOntwikkeling Land Van Aalst) heel wat archeologisch onderzoek verricht in de (zand)leemstreek van Oost-Vlaanderen. Hierbij zijn twaalf volmiddeleeuwse gebouwplattegronden ontdekt bij vlakdekkende opgravingen, zowel van drieschepige, tweeschepige als éénschepige opbouw. Deze gebouwen zijn echter nog niet bestudeerd of in een breder kader geplaatst. Dit tekort aan analyse leidde dan ook tot volgende onderzoeksvraag: “Welke zijn de kenmerken van de volmiddeleeuwse huisplattegronden uit de (zand)leemstreek van Oost-Vlaanderen en zijn deze gebouwen gelijk of verschillend aan de gebouwen uit zandig Vlaanderen?” Er werd gekozen voor een vergelijking met zandig Vlaanderen (tussen Brugge en Antwerpen/Dendermonde) omdat deze streek geografisch het dichtst ligt bij de (zand)leemstreek van Oost-Vlaanderen, omdat de (zand)leemstreek tijdens de Middeleeuwen net als zandig Vlaanderen deel uitmaakte van het Graafschap Vlaanderen, en omdat de landelijke architectuur beïnvloedt wordt door het agrarisch regime en dus door de bodem. Een andere bodem kan dus een andere landelijke architectuur betekenen, maar dit hoeft niet noodzakelijk zo te zijn. Het is dus interessant om te bekijken of deze twee gebieden, elk met een andere bodem, ook een andere landelijke architectuur hebben.

Het studiegebied bevindt zich in het zuiden van de provincie Oost-Vlaanderen, tussen de rivieren Schelde en Dender. Chronologisch handelt dit onderzoek over de periode van de Volle Middeleeuwen, in België gedefinieerd tussen de 10de en 12de eeuw n. Chr.

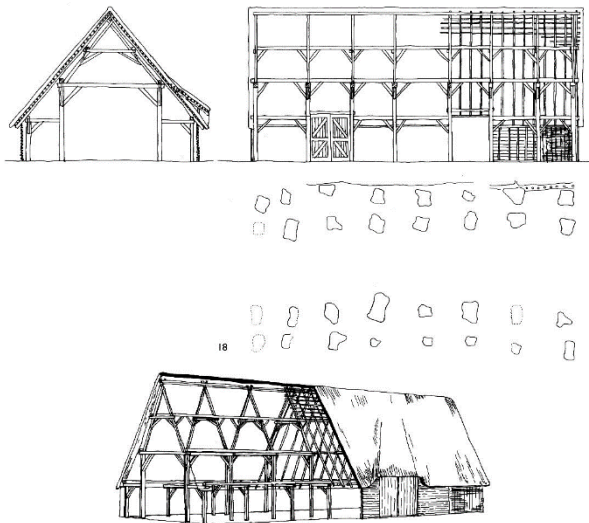
Het type ‘drieschepig met ruime middenbeuk’, zoals gedefinieerd door Mortier *et al.* [1], is gekenmerkt door een brede middenruimte die aan beide lange zijden geflankeerd wordt door een dubbele palenrij, bestaande uit zogenaamde palenkoppels. Hierdoor ontstaat een drieschepige constructie. De lange wanden kunnen licht gebogen zijn. De breedte schommelt rond de 10 m, de lengte is variabel, aangezien ze afhangt van verschillende factoren zoals het aantal traveeën, de afstand tussen de palenkoppels onderling en het al dat niet voorkomen van aanbouwen aan de korte zijden. Het is vaak zo dat de binnenste palenrijen van de palenkoppels dieper gefundeerd zijn, wat aantoont dat deze palenrijen de dakconstructie droegen. Dit bouwtype is typisch voor zandig Vlaanderen in de Volle Middeleeuwen.

Het type ‘drieschepig met ruime middenbeuk’ vertoont zeer sterke gelijkenissen met het bouwtype IVa uit Oost-Souburg (Nederland) [2] (Fig. 2). We kunnen concluderen dat beide bouwtypes tot eenzelfde bouwtraditie behoren, hoewel type IVa in de 11de en 12de eeuw, iets later dus, gedateerd wordt. Mogelijks wijst dit op een overname van deze bouwstijl in Nederland, ofwel via Vlaamse kolonisten, ofwel door verspreiding van het concept.

Figuur 1: Locatie van de sites gebruikt in het onderzoek.

Permission to make digital or hard copies of all or part of this work for personal or classroom use is granted under the conditions of the Creative Commons Attribution-Share Alike (CC BY-SA) license and that copies bear this notice and the full citation on the first page

Figuur 2: Reconstructie van huistype IVa uit Oost-Souburg, gelijk aan het type ‘drieschepig met ruime middenbeuk’ uit zandig Vlaanderen.

HISTORISCHE CONTEXT

De periode van de 10de tot de 13de eeuw wordt in Vlaanderen de “periode van de grote ontginningen” genoemd [3]. Het is in deze eeuwen dat het landschap ingrijpend omgevormd wordt tot een cultuurlandschap dat tot op de dag van vandaag zijn sporen nalaat. In zandig Vlaanderen zien we een uitgebreide en centraal (door de Graaf van Vlaanderen) aangestuurde ontginning van grote bos- en heidecomplexen. In de (zand)leemstreek van Oost-Vlaanderen daarentegen was de ontginning minder ingrijpend in de Volle Middeleeuwen: de streek was tijdens de Romeinse periode al sterk in cultuur gebracht. Ook in de Germaanse periode (3de – 5de eeuw) is er duidelijke ontginning in de regio, hoewel veel kleinschaliger dan in de Romeinse periode. Deze akkers uit de Germaanse periode groeien tussen Schelde en Dender in de 9de eeuw aaneen tot ‘kouters’, een groepering van het landbouwareaal van een nederzetting.

Na de Noormanneninvallen en het uiteenvallen van het Karolingische Rijk in individuele vorstendommen, is er in de loop van de 10de eeuw een economische heropleving, ontstaan door het samenspel van bevolkingsgroei en ontginningen. In (zand)lemig Vlaanderen zijn de ontginningen in de 10de tot 13de eeuw niet centraal aangestuurd, zoals in zandig Vlaanderen, maar gaat het om lokale en individuele ontginningen.

In het kader van deze ontginningsbeweging worden in het Graafschap Vlaanderen vele nederzettingen gesticht. Het gaat dan zowel om kleine gehuchten van één of enkele boerderijen, als om echte dorpen. De gebouwen die in deze paper besproken worden, moeten gezien worden als product van de ontginningsbeweging in het Graafschap Vlaanderen tijdens de Volle Middeleeuwen.

DE GEBOUWEN

Eerst zullen de twaalf gebouwen, aangetroffen op vijf sites, geanalyseerd worden. Deze kernsites zijn Kruishoutem-Containerpark, Erembodegem-Zuid IV, Ronse-Pont West, Ronse-De Stadstuin en Lede-Kleine Kouterrede (Fig. 1).

Kruishoutem-Containerpark

De gemeente Kruishoutem bevindt zich in het zuidwesten van de provincie Oost-Vlaanderen. De bodem op de site is een zandleembodem.

Gebouw 1 (KRU-CP-1)

Het eerste gebouw is drieschepig van opbouw, met minstens drie palenkoppels per wand [4]. Het gebouw meet 13,7 m op 7,5 m. De afstand tussen de palenkoppels is constant en bedraagt 3,6 m. Er zijn sporen aangetroffen van vermoedelijke aanbouwen.

Het gebouw wordt geïnterpreteerd als een bijgebouw omwille van het feit dat het geïsoleerd ligt van de overige volmiddeleeuwse structuren op de site. Op basis van het aardewerk wordt het gedateerd in de 10de tot 1ste helft van de 11de eeuw.

Gebouw 2 (KRU-CP-2)

Het tweede gebouw is eveneens drieschepig qua opbouw, met vier palenkoppels per wand. De afmetingen bedragen 11,8 m op 9,6 m [4]. Ook bij dit gebouw zijn er twee vermoede aanbouwen, één aan elke korte zijde. De afstand tussen de palenkoppels varieert hier tussen 3,6 m en 4 m.

Op basis van het aardewerk wordt het gebouw in de 11de eeuw geplaatst, hoewel de 10de eeuw op basis van het aardewerk ook mogelijk is. Wegens de ligging binnen een *enclosure* wordt het geïnterpreteerd als hoofdgebouw.

Erembodegem-Zuid IV

Erembodegem is een deelgemeente van de stad Aalst, en ligt ten zuiden van de stadskern. Bodemkundig is op de site een leembodem gekarteerd.

Gebouw 1 (EREMB-Z-1)

Het eerste gebouw op de site is tweeschepig van opbouw en meet 20 m op 7 m [5]. De noordwestelijke lange zijde telt tien palen, de zuidoostelijke slechts vijf, maar dit is te wijten aan een slechtere bewaring. De nokrij bestaat uit vier palen. Er kon geen vaste afstand tussen de palen vastgesteld worden. Het gebouw wordt gezien als een hoofdgebouw.

Via een ¹⁴C-datering wordt het gebouw geplaatst tussen 770 en 900 cal. AD (KIA-43605: 1175±30BP) [5]. Hoewel dit strikt gezien buiten het chronologisch kader van de Volle Middeleeuwen valt, wordt het gebouw toch meegenomen omwille van de duidelijke ruimtelijke associatie met een volmiddeleeuwse occupatiezone.

Gebouw 2 (EREMB-Z-2)

Het tweede gebouw meet 21 m op 12 m en is drieschepig van opbouw, met zeven palenkoppels per wand [5]. De binnenste palenrijen zijn duidelijk dieper gefundeerd. De afstand tussen de palenkoppels onderling is constant en bedraagt 3,5 m. De plattegrond wordt geïnterpreteerd als een hoofdgebouw.

Op basis van het vondstenmateriaal werd een datering in de Volle Middeleeuwen naar voor geschoven, maar ¹⁴C-

dateringen plaatsten het gebouw tussen 760 en 900 cal. AD (KIA-43604: 1220±30BP) [5]. Ondanks deze natuurwetenschappelijke datering in de Vroege Middeleeuwen, wordt het gebouw wel verder meegenomen in het onderzoek, omwille van de bouwstijl die al op veel andere sites geattesteerd is als volmiddeleeuws.¹

Ronse-De Stadstuin

Ronse is een stad in het uiterste zuiden van de provincie Oost-Vlaanderen en grenst zo aan de provincie Henegouwen. De site kent een zandleembodem.

Gebouw 1 (RO-ST-1)

Het eerste gebouw op de site is drieschepig van opbouw en heeft minstens vier palenkoppels per wand [6]. De plattegrond is onvolledig bewaard, waardoor het minimaal 13,6 m op 9,1 m meet. Aan elke korte zijde is een sluitpaal aanwezig. De afstand tussen de palenkoppels varieert tussen 2,4 m en 3,4 m, waarbij de palen in het oosten dichter bij elkaar liggen. Dit wijst misschien op een functionele indeling van het gebouw.

Op basis van het aardewerk en ¹⁴C-dateringen (RICH-20363: 1044±31BP) wordt de plattegrond in de 10de – begin 11de eeuw gedateerd [6]. Het gebouw wordt geïnterpreteerd als een hoofdgebouw.

Gebouw 2 (RO-ST-2)

Het tweede gebouw is ook drieschepig van opbouw, met vier palenkoppels per wand [6]. Het meet 10,2 op 10,2 m en is onvolledig bewaard, wat de vierkante afmetingen verklaard. De afstand tussen de palenkoppels bedraagt 3,4 m. De binnenste palen zijn duidelijk dieper gefundeerd.

De datering, gebaseerd op het aardewerk en ¹⁴C-dateringen (RICH-20435: 1085±28BP en RICH-20365: 1063±31BP) valt tussen het einde van de 9de eeuw en het begin van de 11de eeuw [6]. Ook dit gebouw wordt gezien als een hoofdgebouw.

Gebouw 3 (RO-ST-3)

In tegenstelling tot de andere twee volmiddeleeuwse gebouwen op de site is het derde gebouw tweeschepig van opbouw, met zeven palen per palenrij [6]. Deze plattegrond is ook heel wat onregelmatiger. Het gebouw lijkt een functionele onderverdeling gehad te hebben in een oostelijke en een westelijke helft.

Op basis van het aardewerk en ¹⁴C-dateringen (RICH-20436: 1182±28BP) wordt de plattegrond gedateerd in (vermoedelijk) de 9de eeuw n. Chr., hoewel het einde van de 8ste eeuw en het begin van de 10de eeuw niet uit te sluiten zijn [6]. Het wordt geïnterpreteerd als een woonhuis, maar het kan ook een bijgebouw geweest zijn.

Ronse-Pont West

De site Ronse-Pont West bevindt zich op zo'n 2 à 3 km ten westen van de site Ronse-De Stadstuin. De bodem staat gekarteerd als een zandleembodem.

Gebouw 1 (RO-PW-1)

Het eerste gebouw is drieschepig van opbouw en meet 15,7 m op 8,6 m [7]. De wanden bestaan elk uit vier palenkoppels, met een onderlinge afstand die varieert tussen 0,4 m en 2,3 m. Aan elke korte zijde kan een aanbouw vermoed worden.

Het gebouw wordt op basis van het aardewerk geplaatst in de 11de of, waarschijnlijker, in de 12de eeuw. Het wordt geïnterpreteerd als woonhuis.

Gebouwen 2 en 3 (RO-PW-2 en RO-PW-3)

De andere twee gebouwen zijn éénschepig van constructie [7]. Beiden zijn ze heel eenvoudig opgebouwd, uit slechts zes palen. Ze meten respectievelijk 9,2 m op 5 m en 7 m op 4 m.

Een fijnere datering dan de Volle Middeleeuwen is niet mogelijk. Omwille van hun eenvoudige opbouw en kleine afmetingen worden ze geïnterpreteerd als bijgebouwen, waarschijnlijk stallen, omwille van de ligging nabij een natte depressie, waar het vee dan kon grazen.

Lede-Kleine Kouterrede

Lede is een gemeente gelegen op zo'n 6 km ten noordwesten van Aalst. De bodem op de site is een zandleembodem.

Gebouw 1 (LE-KK-1)

Het eerste gebouw te Lede is éénschepig en meet 14,6 m op minimum 5 m [8]. De plattegrond is onvolledig bewaard. Opvallend is de westelijke korte zijde, die bestaat uit vijf palen in een duidelijk gebogen U-verloop. De lange zijden bestaan elk uit zes palen. De plattegrond wijkt omwille van de gebogen korte zijde sterk af van andere gebouwen op rurale sites in de zand- en (zand)leemstreek.

Het gebouw kan tot op heden nog niet fijner gedateerd worden dan de Volle Middeleeuwen. Omwille van de grote afmetingen wordt het geïnterpreteerd als een hoofdgebouw.

Gebouw 2 (LE-KK-2)

Het tweede gebouw kent een zeer onduidelijke opbouw. Voorlopig wordt het nog gezien als een drieschepig gebouw, waarvan de buitenste palen veel zwaarder gefundeerd zijn dan de binnenste [8]. Het gebouw meet 8,3 m op 4,6 m. Er is geen eenduidige relatie tussen de binnenste en buitenste palenrijen van elke wand.

Deze plattegrond kan nog niet preciezer gedateerd worden dan de Volle Middeleeuwen. Een interpretatie als hoofdgebouw lijkt omwille van de eerder kleine afmetingen onwaarschijnlijk, het gaat dan om een bijgebouw.

ANALYSE VAN DE GEBOUWEN

De drieschepige gebouwen

In het studiegebied zijn op een totaal van twaalf gebouwplattegronden zes drieschepige gebouwen opgegraven. Ondanks de beperkte dataset lijkt het zo te zijn dat dit bouwtype licht overheerst in de (zand)leemstreek van Oost-Vlaanderen, ten opzichte van één- of tweeschepige gebouwen. Verder onderzoek zal deze eerste indruk moeten bevestigen of weerleggen.

De drieschepige gebouwen zijn allen opgebouwd uit twee parallelle rijen van palenkoppels, waardoor een brede middenbeuk gecreëerd wordt. In bijna alle gevallen gaat het om vier palenkoppels per wand, met als uitzondering van gebouw EREMB-Z-2, dat zeven paalkoppels per wand telt. Doordat de afstand tussen de palenkoppels onderling sterk varieert, tussen 0,4 m en 4 m, is de totale lengte van

de gebouwen zeer variabel, met waarden tussen 10,2 m (RONSE-ST-2) en 21 m (EREMB-Z-2). De breedte is heel wat uniformer en schommelt rond de 10 m.

Bij de meeste gebouwen lijkt het zo te zijn dat de binnenste palenrijen dieper gefundeerd zijn dan de buitenste palenrijen. Deze zwaarder gefundeerde binnenste palenrijen dragen dan de dakconstructie. Toch zijn er in het studiegebied ook gebouwen waarbij dit niet het geval is en waar het gewicht over de vier palenrijen verdeeld wordt. Voor de meeste drieschepige gebouwen kan vermoed worden dat ze één of twee aanbouwen kenden ter hoogte van de korte zijden.

Qua datering worden de drieschepige gebouwen uit het studiegebied gedateerd in de Volle Middeleeuwen, ofwel op basis van het vondstenmateriaal en 14C-dateringen, ofwel door associatie met andere zones.

De meeste van deze huizen kunnen gezien worden als woonhuizen, met uitzondering van KRU-CP-1 en LE-KK-2.

De twee- en éénschepige gebouwen

Aangezien er op de kernsites slechts twee tweeschepige en drie éénschepige gebouwplattegronden zijn aangetroffen, kunnen voor deze bouwtypes geen veralgemenende uitspraken gedaan worden. Wel lijkt het zo te zijn dat deze gebouwen zowel als hoofdgebouw of als bijgebouw kunnen gebruikt zijn.

VERGELIJKING MET ZANDIG VLAANDEREN

In zandig Vlaanderen is het dominante bouwtype het type 'drieschepig met ruime middenbeuk', zoals gedefinieerd door Mortier *et al.* Voorbeelden van dit type zijn onder andere aangetroffen in Sint-Denijs-Westrem, Deinze, Zele, Belsele, Evergem, Aalter, Ingelmunster en Sint-Andries (Brugge).¹ De drieschepige gebouwen uit het studiegebied behoren duidelijk tot dezelfde bouwtraditie, zoals blijkt uit de analyse van de bouwwijze.

Voor de twee- en éénschepige gebouwen is het beeld ook in zandig Vlaanderen heel wat minder duidelijk. Er zijn voorbeelden aangetroffen in Evergem, Sint-Denijs-Westrem en Nevele.² Verschillende constructies zijn mogelijk, en de gebouwen kunnen zowel hoofd- als bijgebouw geweest zijn.

CONCLUSIE

Er kan besloten worden dat de regionale verspreiding van het bouwtype 'drieschepig met ruime middenbeuk', die voorheen beperkt was tot zandig Vlaanderen, uitgebreid mag worden met de (zand)leemstreek van Oost-Vlaanderen. De drieschepige gebouwen uit deze regio behoren duidelijk tot dezelfde bouwtraditie. Eenzelfde

bouwwijze is ook aangetroffen in Oost-Souburg. Deze conclusie houdt echter niet in dat dit bouwtype dominant zou zijn in het studiegebied. Hoewel dit zo wel lijkt te zijn, moet er nog verder onderzoek gebeuren om deze stelling definitief te bevestigen.

Voor de twee- en éénschepige gebouwen kunnen tot op heden nog geen conclusies getrokken worden, gezien het weinige aantal gebouwen dat van deze bouwstijlen gekend is in het studiegebied.

ROL VAN DE STUDENT

Het archeologisch onderzoek (opgraving en verwerking) waar deze paper op gebaseerd is, werd uitgevoerd door SOLVA. Het idee voor het onderzoeken van de bouwtypes werd aangeleverd door Bart Cherretté (SOLVA) en Prof. Dr. Wim de Clercq (Universiteit Gent). De analyse, de vergelijking en het schrijven van de bachelorproef waar deze tekst op gebaseerd is, gebeurde door Ewoud Deschepper.

DANKWOORD

De auteur bedankt de archeologen van SOLVA voor het aanreiken van de informatie en het antwoorden op vragen en Prof. Dr. Wim De Clercq voor de vele hulp.

REFERENTIES

1. Mortier S., Bastiaens J., De Grootte K., Gelorini V., Van Peteghem A., 2003. Een archeologische kijk op Zele in de Middeleeuwen, *VOBOV-info* 57, 36-45.
2. Van Heeringen R. M., Oele B., 1995. De grondsporen, in: Van Heeringen R. M., Hendriks P. A., Mars A. (eds.). *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland*, Amersfoort: Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, 115-144.
3. Verhulst A., 1995. *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Gent: Gemeentekrediet.
4. Vanholme N., Taelman E., Cherretté B., s.d. *Kruishoutem-Containerpark*, (interne conceptnota).
5. Van de Vijver M., Wuyts F., Cherretté B., s.d. *Rapport Zuid IV, Fase 1-2*, (interne voorbereidende versie).
6. Pede R., Clement C., De Cleer S., Guillaume V., Cherretté B., 2015. *Ronse De Stadstuin. Archeologisch Onderzoek*, Archeologie-rapport 20, Erpe-Mere: SOLVA.
7. Clement C., Verbrugge A., De Graeve A., Du Rang E., Cherretté B., 2013. De eerste resultaten van het archeologisch onderzoek te Ronse-Pont West (O.-VI.), *Archaeologiae Mediaevalis* 36, 43-45.
8. Cherretté B., Clement C., 2013. *Lede, Kleine Kouterrede. Conceptnota archeologisch onderzoek. 13 december 2013*, (interne conceptnota).

¹ Sint-Denijs-Westrem: Hoorne *et al.* 2008, Deinze: Bruggeman, Reyns 2012, Zele: De Clercq *et al.* 2003; Mortier *et al.* 2003, Belsele: Van Vaerenbergh 2007, Evergem: De Logi, Schynkel 2008; De Logi *et al.* 2009; Schynkel, Urmel 2009; Vanhee 2011, Aalter: De Clercq, Mortier 2001a; De Clercq, Mortier 2001b; De Logi, Messiaen 2013, Nevele: Vanhee 2007; De Logi, Van Cauwenbergh 2010, Ingelmunster: Eggermont, Derweduwē (2014); Sint-Andries: Hollevoet. Hillewaert 1997/1998.

² Evergem: Schynkel, Urmel 2009, Sint-Denijs-Westrem: Hoorne *et al.* 2008, Nevele: Vanhee 2007.